

Ніколаєску Е. В.,

старший викладач кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України

ЯВИЩЕ ЕНАНТІОСЕМІЇ В ДЕТЕКТИВНОМУ ЖАНРІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

*Детективи домінують серед книг, які вийшли у світ
протягом більшої частини ХХ століття.*

М. Коен

Анотація. У статті стисло розкривається історичний розвиток детективного жанру, подається його типологія в контексті світової літератури. Особливу увагу приділено специфіці французького детективного роману та висвітлено його головні ознаки: емоційну напругу сюжету, розгадку таємниці злочину тощо. На основі композиції роману Ж. Сіменона «Ціна голови» простежено особливості побудови типового твору цього жанру. Визначено, що сюжет детективного роману складається із 4-х елементів, як-от: постановка проблеми; поява даних, необхідних для розв'язки сюжету; вияв істини; пояснення, яким шляхом детектив дійшов до такого висновку.

Серед лінгвістичних аспектів дослідження французького детективу перспективним виявився аналіз явища енантіосемії, яку ідентифіковано як «поляризацію значень у межах однієї мовної одиниці» [3].

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці В. Шерця, К. Абея, І. Смуцинської, І. Якунченкової та інших мовознавців.

У статті обумовлюються причини актуальності й популярності детективного жанру та явища енантіосемії. Проведений аналіз засвідчив, що енантіосемічних лексем, зафіксованих у словниках французької мови, небагато. Значно частіше ці лексеми трапляються в жанрах масової літератури, зокрема в детективних творах, оскільки енантіосемія передусім розвивається у слові, коли поряд зі старою семантикою в ньому з'являється нова, протилежна. Часто денотативне значення лексеми залишається тим самим, а змінюється оцінна або емоційно-експресивна конотація.

Результатом аналізу творів Ж. Сіменона є висновок про те, що енантіосемія стає регулярним мовним явищем для французького детективного роману й реалізується в межах різних частиномовних належностей. Реципієнтів приваблює не тільки гострота сюжету, стрімка фабула і несподіваний фінал у детективних творах, а й естетична насолода від сприйняття лектури, зокрема й від оригінальної енантіосемії.

Ключові слова: детективний роман, масова література, семантика, лексема, енантіосемія.

Постановка проблеми. Детективний роман є одним із жанрів масової літератури, у якому розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочиним, і належить сьогодні до найбільш затребуваних сучасним суспільством. Вітчизняні читачі, як і американські, англійські, німецькі, французькі, польські та російські, віддають перевагу розважальним жанрам: детективам, бойовикам, пригодницьким і любовним романам, фентезі й науковій фантастиці. Як наслідок, кожна четверта книга, написана на Заході, – це детектив. Він став предметом вивчення багатьох наук, як-от літературознав-

ство, семіотика, семіологія, лінгвістика, культурологія. У сучасній лінгвістиці простежується значний інтерес до дослідження мовних одиниць, їхньої семантики, функцій серед жанрів масової культури, зокрема детективу. Відсутність наукових праць, присвячених дослідженню енантіосемії у французькому детективному романі ставить перед нами завдання її розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими письменниками детективного жанру були Е. По, Г. Честертон, А. Конан-Дойл, М. Леру, Е. Уоллес, С. Ван Дайн, Д. Хамметт, Е. Куїн та ін. Серед сучасних дослідників детективного роману варто назвати А. Адамова, Г. Анджапаридзе, Н. Берковського, А. Вуліса, В. Руднева.

Незважаючи на те, що в останнє десятиліття в Україні побачили світ кілька навчальних посібників із зарубіжної літератури, присвячених аналізу західноєвропейської, зокрема й французької, літератури [1; 2], у контексті якої проаналізовані й детективні твори, серед специфічних маркерів детективних творів енантіосемія залишається найменш осмисленою.

Отже, актуальність статті спричинена гострою потребою заповнити лакуни в аналізі енантіосемії як мовної одиниці французького детективного роману, а також відсутністю публікацій на цю тему.

Мета статті – розглянути явище енантіосемії у французькому детективному романі.

Виклад основного матеріалу. Детективний жанр існує у світовому письменстві вже приблизно двісті років, є чи не єдиним у системі літературних жанрів, який має конкретний день народження, – 20 квітня 1841 р. Це дата публікації оповідання Е. По «Вбивства на вулиці Морґ» (англ. “*The Murders in the Rue Morgue*”) – першого детективного твору в історії світової літератури. Щоправда, дослідники художнього письменства першим великим детективом у світовій літературі вважають героя китайських детективних історій легендарного суддю Ді, справжнє ім'я якого Ті Женчі (630–700 рр. н. е.).

Основоположником, «батьком» жанру детективу є американський письменник-романтик Едгар Аллан По. До засновників детективного жанру відносять і французького письменника Еміля Габорію, проте саме в новелах Е. По було закладено ідеї, що лягли в основу принципів сучасного детективу.

Історія детективного жанру сягає глибокої давнини. Його елементи виявляють у Біблії (перша людина здійснила і перший злочин – первородний гріх; історія Каїна й Авеля; історія царя Соломона).

Про злочини і злочинців писали Софокл і Евріпід, Данте та В. Шекспір, Ф. Рабле і Мігель де Сервантес, Ч. Діккенс, В. Гюго, Ф. Достоевський та інші.

У різних культурних традиціях детективний роман мав різну термінологію: у французькій літературі (друга половина XIX ст.) частіше вживали термін «поліцейський роман», в американській – «детективна історія», в англійській – «кримінальна історія».

Засновником трьох головних напрямів у детективі – романтичного (власне сенсаційний), класичного (власне інтелектуальний) та готичного (жахливий, страшний) став Е. По.

Розрізняють багато видів детективної літератури: американський «крутий» детектив (Р. Чандлер, Е. Мейн); французький «м'який» соціально-психологічний (Ж. Сіменон); побутово-таємничий (Ч. Діккенс), авантюрно-поліцейський (М. Леблан); французький і американський «чорний» детектив (Дж. Чейз, К. Браун); радянський міліцейський (О. Марініна); суворопроцесуальний і адвокатський (Е. Гарднер, Дж. Грішем); іронічний чи пародійний (І. Морен); інтелектуальний (логічний, дедуктивний) (Е. По, А. Крісті, А. Конан Дойл, Г. Честерсон, Р. Стаут, Дж. Гедлі Чейз) [1, с. 67; 2, с. 93].

У французькій літературі інтерес до детективу виник у 60-ті рр. XIX ст. Основоположником французького детективного роману став Е. Габоріо з романом «Знамениті балерини» / «Les cotillons célèbres», 1860 р. Іншими відомими посталями є М. Леблан, Г. Леру, П. Буало, Т. Насержак, Ж. Сіменон, С. Жапрізо, Ф. Варгас, Ф. Тілье, М. Шаттам, В. Мюссо.

Французький детектив найчастіше пов'язують із комісаром Мегре, але це вже класика XX ст. Сучасні ж французькі детективи насичені подіями, часто дуже жорстокими та кривавими, але не без шарму.

Гостросюжетними є детективи Ж.-К. Гранже («Багряні ріки», 1999 р.; «Пасажир», 2011 р.; «Лонтано», 2015 р.; «Конго. Реквієм», 2016 р.; «Земля мертвих», 2018 р.). Автор часто висвітлює важкі теми міжнародного тероризму, політичного екстремізму, сумнівної діяльності окультних організацій.

Для М. Бюссі характерні запутані сюжети, яскраві герої, детальні описи французьких регіонів, автор уміє тримати інтригу. Розв'язка в його творах далеко не ординарна. Основні твори М. Бюссі: «Чорні водяні лілії», 2011 р.; «Літак без неї», 2012 р.; «Не відпускай мою руку», 2013 р.; «Ніколи не забути», 2014 р.; «Поки ти спиш», 2015 р.; «Час-вбивця», 2016 р.; «І все ж таки вона красуня», 2017 р.

Отже, детектив (лат. *detectio* – «розкриття») – це жанр прози, у якому сюжет побудований навколо кримінальної загадки, а головним персонажем є слідчий – представник поліції або приватний нишпорка. Жанр детективу поєднує в собі два досить протилежні принципи: математичну загадку та героїчну поему. У центрі твору – протистояння світу норми, що його захищала поліція чи приватний нишпорка, та злочинного світу.

На ранньому етапі розвитку детективної літератури особлива увага зосереджувалася на тому, хто вчинив злочин. У розповіді був персонаж, у якого не було жодного мотиву здійснити злочин, і якого не підозрювали у скоєнні злочину до вирішальної частини. Також у детективі відсутнє зображення людини та її долі. У своїй сьогодишній формі твори цього жанру відрізняються чіткою логічністю і деякою абстрактністю.

Головні ознаки детективного жанру: 1) насолода красою аргументу – задоволення інтелектуального характеру; 2) емоційна

напряга сюжету – відсутність довгих описів, ліричних відступів, побічних тем; цікаві характери, обставини, що легко запам'ятовуються; 3) розгадка таємниці злочину – це не омана читача; ні детектив, ні хто-небудь з офіційних слідчих не міг опинитися злочинцем; злочин розкривається дедуктивним шляхом, а не випадковістю; 4) злочинець – лише один; він не може бути слугою, а тільки людиною з певними перевагами, які зазвичай не наводили на підозру [1, с. 69].

У детективі все підкорене сюжету, який складається із 4-х елементів. Простежимо це на основі роману Ж. Сіменона «Ціна голови», 1931 р. (фр. «*La Tête d'un homme*»; друкувався і під заголовком «*L'Homme de la Tour Eiffel*»):

1) *постановка проблеми* (вбивство багаті американки та її покоївки в їхньому будинку);

2) *поява даних, необхідних для розв'язки сюжету* (відбитки пальців і відбитки взуття тощо);

3) *вияв істини, тобто завершення розслідування детективом* (вбивцею виявився 25-річний громадянин Чехословаччини, студент медичного факультету Жан Радек, якому за вбивство заплатили 100 000 франків);

4) *пояснення, яким шляхом детектив дійшов такого висновку* (пояснення Жуля Мегре).

У детективі всі події зазвичай відбуваються в першій частині, а потім слідчий рухається вперед, поки остаточно не розгадає загадку. Детективний твір має свої правила: коли виключені всі варіанти, крім одного, то останній якраз і буде правильним, за всієї його, здавалося б, неймовірності; чим складніша і запутаніша справа, тим її простіше розв'язати.

Детективний жанр цікавий для лінгвістів із багатьох причин, зокрема з погляду семантики. Малодосліджене і явище *енантіосемії*. Мовознавці звернули на неї увагу на початку XIX ст. Уперше це явище описав В. Шерцль у 1883–1884 рр. у праці «Про слова із протилежними значеннями (або про так звану енантіосемію)». Він дав і назву цьому явищу: від грец. «*enantios*» – «протилежний» і «*sema*» – «знак». Пізніше до означеної проблеми зверталися як іноземні, так і вітчизняні мовознавці, зокрема: К. Абель, Л. Безсонова, Л. Булаховський, Б. Ганєєв, І. Горєлов, Л. Дронова, М. Піменова, В. Прохорова, І. Смушинська, О. Соколов, В. Червоножка, О. Шмельов, І. Якунченкова й ін.

Тривалий час енантіосемія розглядалась як психологічний феномен, як існування «психічної» амбівалентності: наявності в людини протилежних бажань, про що писав З. Фрейд. Проте сьогодні мовознавці розглядають енантіосемію як «співприсутність» у межах слова протилежних значень (Клод Ажеж) через наявність «суперечливого позначеного» (Ролан Барт), як «поляризацію значень у межах однієї мовної одиниці» [3, с. 441].

Лексика є одним із найбільш рухливих компонентів словникового складу мови, і функціонування мовної системи багато в чому пов'язане зі зникненням одних слів, появою інших, або зі зрушеннями у значенні самого слова. Французька мова є складною динамічною системою, що перебуває в постійному розвитку, зокрема, їй притаманна здатність збагачувати свою лексику новою семантикою. Енантіосемія, за походженням, є явищем старим, успадкованим, однак сучасне французьке мовлення демонструє широкі можливості контекстуального збагачення в межах опозиції протилежності.

Як свідчить наш аналіз, енантіосемічних лексем, зафіксованих у словниках французької мови, небагато. Значно частіше

ці лексеми трапляються у детективних творах, оскільки енантіосемія передусім розвивається у слові, коли поряд зі старою семантикою в ньому з'являється нова, протилежна. Часто денотативне значення лексеми залишається тим самим, а змінюється оцінна або емоційно-експресивна конотація.

Лексикологи розмежовують *інгерентну* (мовну, узуальну) *енантіосемію*, яка реалізується в поєднанні протилежних значень у слові і знаходить відображення у словниках, і *адгерентну енантіосемію*, яка не фіксується у словниках, проявляється в конситуативно обумовлених контрастних конотаціях і зазвичай супроводжується іронічною інтонацією. Явище лексичної енантіосемії більш притаманне розмовному, художньому та публіцистичному стилям. Антонімічність значення енантіосемічної лексичної одиниці виражається за допомогою контексту, однак і знімається теж завдяки йому. Часто коментар, ремарка, слова автора, що вводить пряму мову, уточнюють значення слова, отже, енантіосемія не є серйозною проблемою для комунікації, адже всі лексичні одиниці нейтралізуються мовною ситуацією або контекстом: *Amène tes os!* – 1) *йди-но сюди*; 2) *пішов геть, вали звідси*.

Більшість дослідників вважають енантіосемію регулярним мовним явищем, стверджуючи, що це явище не вимирає, а навпаки, нові приклади цього феномену постійно утворюються, про що свідчать сучасні європейські мови, зокрема й французька.

У результаті аналізу творів Ж. Сіменона ми виявили такі випадки енантіосемії, характерні для іменників, займенників, прикметників, дієслів, вигуків тощо:

1) *hôte* – 1) **хазяїн** (*Maigret se dirigea vers le palier, comme un hôte qui accueille des invités, prononça dès que la porte dubas fut ouverte: – Parici <...>*) [4, с. 82], 2) **гість**;

2) *personne* – 1) **хтось**, 2) **ніхто** (*Et personne ne lui avait adressé la parole? – Personne!* [4, с. 10]; *Personne sur le banc? – Personne* [4, с. 11]; *Qui aurait pu prévoir que Mostaguens'arrêterait sur le seuil pour allumer son cigare? Poursuivait la voix sonore de Servières. Personne, n'est-cepas?* [5, с. 14]; *Personne nes aïd'ouïl sort <...>* [5, с. 15]; *Et personne ne pense à manger! <...>* [5, с. 22]; *C'était la remise du marchand de cordages. Elle communiquait avec le magasin, où, à cette heure, il n'y avait personne* [5, с. 107]; *Vous remarquerez tout d'abord que personne, pas même la victime, ne pouvait savoir qu'à un moment donné M. Mostaguen aurait l'idée des' abriter sur un seuil pour allumer son cigare <...>* [5, с. 119]; *Est-ce que jen'oublie personne? <...>* [5, с. 139]; *Jen'ai pris que deux hommes avec moi, par prudence, et jen'ai parlé de l'affaire à personne, sauf à Emma, qui était sur la jetée la nuit du départ <...>* [5, с. 154]; *Je ne crains personne <...>*) [5, с. 155];

3) *aucun* – 1) **жоден** (*Dans quelle direction? – Plutôt dans aucune* [4, с. 10]; *Allô? Notre homme? – Dort <...> – Aucun suspect à signaler? – Rien! <...>* [4, с. 12]; *Les médecins aliénistes mirent Heurtinen observation pendant sept jours, déclarèrent: – Aucune dégénérescence!* [4, с. 22]; *Sa seule distraction était d'aller au cinéma! – affirmait sa logeuse. Mais aucun rapport visible entre lui et la villade Saint Cloud!*) [4, с. 23], 2) **якийсь**;

4) *certain* – 1) **достовірний, визначений** (*Une chose est certaine: l'expéditeur est un intellectuel, et jeju rerai qu'il parle et écrit couramment plusieurs langues* [4, с. 38]; *Je me demande encore comment ça a pu se produire <...> Surtout que je suis certain qu'il n'avait pas remarqué ma présence <...>* [4, с. 60];

Vous êtes certain, commissaire, que vous n'avez pas cessé de voir votre vagabond pendant toute la soirée? <...> [5, с. 113]; *A un certain âge, on n'a plus besoin de beaucoup de sommeil <...>* [5, с. 125]; *Eh bien! Il est certain que vous n'avez pas pu matériellement tirer cette nuit sur le do uanier, ce qui pourrait suffire à vous mettrehors decause <...>*) [5, с. 143]; 2) **невизначений** (*Maigret comprenait tant bien que mal qu'il était question d'un certain Joséqui, au Ritz, avait fait lacour à la jeune fille et qui lui avait proposé de la cocaïne* [4, с. 47]; *Lorsque le commissaire traversa les couloirs de la Préfecture, il perçut nettement, chez ses collègues qu'il rencontrait, chez les inspecteurs et même chez les garçons de bureau necuriosité mêlée à une certaine admiration, peut-être à un rien de commisération* [4, с. 57]; *Non pas! <...> A moins que vous ne connaissiez un certain Radek <...>* [4, с. 58]; *Mme Crosby, en effet, sortait de l'ascenseur, frileusement serrée dans une cape d'hermine, regardaitle policier avec un certain étonnement <...>* [4, с. 59]; *Certaines lampes n'avaient plus d'ampoules. Mais la plupart, contre toute attente, marchaient encore* [4, с. 81]; *Des fenêtres étaient éclairées, par-ci, par-là. Certaines avaient des stores sur les quelsse jouaient comme de spiècesd'ombres chinoises* [5, с. 99]; *Vous ignorez ce que c'est d'administrer une population de pêcheurs tou tentenant compte des susceptibilités des patrons et enfind' une certaine bourgeoisie qui <...>* [5, с. 125]; *Elle pleurait. Elle pleurait comme certaines femmes savent pleurer, à grand renfort de larmes fluide squirou laient sur ses joues, coulaient jusqu'à son menton tandis que samainpressaitunse incharnu* [5, с. 125]; *Il appartenait à un certain Le Glen, ou Le Glerec, qui passait pour un excellent marinmais pour une tête chaude <...>*) [5, с. 151];

5) *saluer* – 1) **вітати** (*Il y avait deux femmes que chacun connaissait, que chacun saluait, et en l'une d'elles, Maigret reconnut <...>* [4, с. 48]; *Les gens les saluaient! <...>*) [5, с. 159]; 2) **прощатися** (*Il salua le fonctionnaire d'un geste de la main, lança un regard dans la rue déserte, tourn a l'angle de larue Jean-Dolent*) [4, с. 7]; *Le commissaire salua, longea les couloirs qui lui étaient familiers* [4, с. 37]; *Là-dessus il salua le barman, enfonça ses mains dans ses poches et sortit* [4, с. 68]; *Je vous salue! <...> Il voulut sortir parlaporte quis'ouvrait directement sur le quai et la trouvafermée*) [5, с. 39];

6) *bonjour* – 1) **добрий день** (*Bonjour, docteur! <...> Vous avez bien dormi, au moins? <...>*) [5, с. 140]; 2) **до побачення**;

7) *bonsoir* – 1) **добрий вечір**; 2) **до побачення** (*Il se leva, hésita, dit assez vite: – Bonsoir <...>*) [5, с. 24];

8) *ah!* – виражає: 1) **щастя**; 2) **захоплення**; 3) **біль**; 4) **здивування**; 5) **іронію**; 6) **нову ідею** (*Ah! J'oubliais un détail <...> Il y avait des taches sur le papier! <...>* [4, с. 39].

Зрозуміло, що інтерпретація таких висловлювань значною мірою залежить від контексту, тому часто енантіосемія має не мовний, а радше мовленнєвий характер. Також було помічено, що багато французьких прикметників і прислівників, як-от: *bon, mauvais, beau, jolie, terrible, méchant, magnifique*, можуть у контексті набувати протилежного значення (С. Ульманн): *Un beau crime!* <...> [4, с. 97]; *Qui sont ces messieurs? – Des journalistes de Paris <...> Le maire était à cran. – Magnifique! Si bien que demain c'est dans toute la France qu'on parlera de cette stupide histoire!* <...> [4, с. 56].

Висновки. Упродовж тривалого розвитку детективний жанр виборів належне йому місце в жанровій системі світової літератури і нині популярний серед читачького загалу. На основі франкомовного детективу, біля витоків якого стояв Е. Габоріо,

з'явилися твори, написані в цьому жанрі іншими французькими письменниками. У наші дні французький детективний роман став одним із найпопулярніших світових бестселерів.

Водночас детективна література дає багатий матеріал для мовознавчих студій. Серед лінгвістичних аспектів дослідження французького детективу перспективним виявився аналіз явища енантіосемії. У результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що енантіосемія стає регулярним мовним явищем для французького детективного роману й реалізується в межах різних частиномовних належностей. Реципієнтів приваблює не тільки гострота сюжету, стрімка фабула і несподіваний фінал у детективних творах, а й естетична насолода від сприйняття лектури, зокрема й від оригінальної енантіосемії.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні особливостей енантіосемії, розкритті цього лінгвістичного феномену в інших жанрах літератури.

Література:

1. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX ст. : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 400 с.
2. Історія зарубіжної літератури XX ст. : навчальний посібник / В. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Кузьменка. 2-ге вид., стереотип. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 432 с.
3. Смуциньська І., Бойко О. Енантіосемія у сучасній французькій мові: основні проблеми. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2012. Вип. 21. С. 440–453.
4. Simenon G. *La Tête d'un Homme*. Lelivre de poche, 2003. 127 p.
5. Simenon G. *Le Chien jaune*. Lelivre de poche, 2003. 189 p.

Nikolaiesku E. The phenomenon of the enantiosemy in the detective genre (based on the French language)

Summary. The article briefly reveals the historical evolution of the detective genre and presents its typology in the context of the world literature. Particular attention is paid to the specifics of the French detective novel and its

main features are highlighted: plot emotional tension, solving the key to a mystery of the crime and so forth. On the basis of the G. Simenon novel “A Battle of Nerves” also known as “A Man’s Head” framework the specificity of typical work for this genre was traced. It is determined that the plot of the detective novel consists of 4 elements: the statement of the problem; the appearance of the data is needed to the plot’s resolution; the manifestation of truth; an explanation of how the detective came to this conclusion.

Among the linguistic aspects of the French detective investigation, the analysis of the enantiosemy phenomenon, which had been identified as “polarization of meanings within the same linguistic unit” (I. Smushchynska) was found to be promising.

The theoretical foundation of the investigation was based on the works of K. Abel, V. Shertsl, I. Smushchynska, I. Yakunchenkova, and other linguists.

The article explains the reasons for the relevance and popularity of the detective genre and the phenomenon of enantiosemy. The conducted analysis showed that there were few enantiosemic lexemes recorded in the French dictionaries. These lexemes are much more common in genres of the mass literature, including detective works, since the enantiosemy firstly developed in a word, when along with the old semantics, a new, opposite one is emerged. Often the denotative meaning of the lexemes remains the same, but the evaluative or emotionally expressive connotation changes.

The result of the G. Simenon works analysis is our conclusion about enantiosemy that has become a regular linguistic phenomenon for the French detective novel and is implemented within different parts of the language.

The recipients are attracted not only by the suspenseful plot, fast-moving storyline, and unexpected end of the detective works but also by the aesthetic enjoyment of the proofreading perception including the distinctive enantiosemy.

Key words: detective novel, mass literature, semantics, lexeme, enantiosemy.